

IRENEUSZ BIENIECKI
IZABELA SZKURŁAT
AKADEMIA POMORSKA W SŁUPSKU

SŁUŻBA NIEMUNDUROWA WOJSK OCHRONY POGRANICZA W LATACH 1958-1991. WYŻSZY SZCZEBEL SŁUŻBY LINIOWEJ CZY NAMIASTKA SŁUŻBY ROZPOZNAWCZEJ?

W Wojskach Ochrony Pogranicza (WOP) powołanych 13 września 1945 r. jedną z form pełnienia służby była służba niemundurowa (dalej „N”). Można przypuszczać, że u podstaw podjęcia decyzji o jej powołaniu leżał zamiar skuteczniejszej ochrony granicy państwowej. Tę formę służby granicznej pełniły elementy służby granicznej, czyli określone ugrupowania żołnierzy zasadniczej służby wojskowej (zsw). Ich cechą charakterystyczną było wykonywanie zadań służbowych w ubiorze cywilnym. Organizacja tej służby wymagała odpowiedniego wcześniejszego przygotowania i przeszkolenia żołnierzy zsw, którzy oprócz szkolenia wojskowego (ogólnego) i granicznego musieli jeszcze posiadać elementarne umiejętności pracy operacyjno-rozpoznawczej.

Przygotowania do wdrożenia służby „N” w ochronie polskiej granicy rozpoczęto w końcu lat 50. XX w. Już w tym czasie wprowadzenie do niej żołnierzy zsw realizowano po ich odpowiednim przeszkoleniu. Proces ten wykonywano na podstawie rozkazu dowódcy (dcy) WOP nr 00206 z 15 grudnia 1958 r. i załączonego do niego wytycznych¹.

Na przykład kurs przeszkoleniowy dla żołnierzy przewidzianych do służby „N” z rocznika 1939 trwał od 22 lutego do 18 marca 1960 r. Zorganizowano go na podstawie przesłanych ze Sztabu WOP w Warszawie wytycznych i programu, który w Brygadach WOP (BWOP) został odpowiednio rozpracowany i dostosowany do specyfiki i warunków panujących na poszczególnych odcinkach granicy. Odgórnie ustalono, że liczebność poszczególnych grup, w których prowadzono szkolenie, nie mogła być większa niż 40 żołnierzy. Na dowódców (dców) grup wyznaczono oficerów wydziałów operacyjnych jednostek, którzy zgodnie z zakresem obowiązków

¹ Archiwum Straży Granicznej (dalej: ASG) w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. nr 1606, t. 41, Zarządzenie szefa Sztabu WOP nr 018/Sztab z 3 lutego 1960 r. w sprawie organizacji kursu przeszkoleniowego wytypowanych żołnierzy do służby niemundurowej rocznik 1939, s. 2.

w wydziale odpowiadali za tę formę służby. Do prowadzenia zajęć na kursach polecono wyznaczyć doświadczonych i dobrze przygotowanych oficerów sztabów batalionów i sztabów BWOP. Do realizacji tej formy szkolenia nakazano również powołać oficerów z tych pododdziałów, w których przewidywano wprowadzenie drużyn „N”. Po zakończeniu tej formy szkolenia szef Sztabu WOP płk Tadeusz Tymicki nakazał przeprowadzić kontrolę jakości szkolenia specjalnego, podczas której polecono ustalić przydatność poszczególnych żołnierzy zsw do pełnienia służby „N”².

W 1960 r. zasadniczym celem szkolenia specjalnego realizowanego w tej formacji było doskonalenie umiejętności żołnierzy w pełnieniu służby zgodnie z zasadami zawartymi w *Wytycznych organizacji i pełnienia służby w ochronie granicy państwowej przez żołnierzy służby niemundurowej WOP*. W ramach tego szkolenia uwzględniono 13 tematów. Początkowo na naukę przewidywano ogółem 90 godzin lekcyjnych (74 godziny programowe i 16 godzin dyspozycyjnych). Z tego 59 godzin (80%) przeznaczono na szkolenie w ciągu dnia, a 15 godzin (20%) w nocy³.

Podczas kursu organizowanego w jednostkach WOP od 22 lutego do 18 marca 1960 r. zamierzano żołnierzy nauczyć:

- zdecydowanego działania w różnych sytuacjach, samodzielnego podejmowania decyzji i prawidłowego działania w czasie pełnienia służby,
- rozpoznawania osób podejrzanych,
- prowadzenia skrytej obserwacji,
- umiejętnego zachowania się w różnych sytuacjach i okolicznościach,
- występowania elementu służby „N” do zatrzymania,
- utrzymywania łączności i współdziałania wewnątrz elementu służby z innymi elementami oraz ze strażnicą i Milicji Obywatelskiej (MO),
- wykorzystywania rekwizytów w służbie,
- zgodnego z przepisami użycia broni w służbie,
- przejawiania własnej inicjatywy celem należytego wykonania otrzymanych zadań.

Ponadto żołnierze zsw mieli posiadać umiejętności zachowania się w różnych warunkach (ze szczególnym uwzględnieniem cech turysty), zasadniczych chwytów samoobrony oraz strzelania i prawidłowego obchodzenia się z bronią (pw wz. 33)⁴.

Czas programowego dnia szkolenia wynosił 7 godzin (w soboty 5 godzin). „Zad-bano” również o stronę ideowo-moralną tej grupy żołnierzy, bowiem zajęcia polityczne dla nich prowadzono dwa razy w tygodniu po dwie godziny lekcyjne, w dniach ustalonych przez dcę BWOP (podobnie jak dla pozostałych żołnierzy). Porządek dnia kursu przewidywał ponadto: 15 minut na poranną zaprawę fizyczną, jedną godzinę na pracę kulturalno-oświatową (k-o) i 50 minut raz w tygodniu na informację prasową. Ostatecznie wspomniany program szkolenia specjalnego uwzględniał 14 tematów, na realizację których zaplanowano ogółem 83 godziny (64 w dzień i 19 w nocy).

² Tamże, s. 1-2.

³ Tamże, t. 42, Wytyczne i program szkolenia specjalistycznego żołnierzy służby niemundurowej strażnic na rok 1960, s. 1-12.

⁴ Tamże, t. 41, Wytyczne i program specjalnego szkolenia żołnierzy kandydatów do drużyn służby niemundurowej w okresie od 22.02 do 18.03.1960 r. z 2.02.1960 r., s. 1.

Natomiast na cały kurs przewidywano 153 godziny lekcyjne, a największy ich odsetek (54%) zaplanowano na wyszkolenie specjalne (83 godziny) (tab. 1).

Tabela 1

Rozliczenie godzin na poszczególne przedmioty szkolenia w ramach kursu żołnierzy zsw kandydatów do służby „N” od 22 lutego do 18 marca 1960 r.

Lp.	Przedmiot	Liczba godzin	Odsetek godzin
1	Wyszkolenie specjalne	83	54
2	Wyszkolenie ogniowe	24	16
3	Wyszkolenie polityczne	12	8
4	Godziny dyspozycyjne	12	8
5	Końcowa kontrola	12	8
6	Wyszkolenie fizyczne	10	6
Ogółem		153	100

Źródło: ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. nr 1606, t. 41, Wytoczne i program specjalnego szkolenia żołnierzy kandydatów do drużyn służby niemundurowej w okresie od 22.02 do 18.03.1960 r. z 2.02.1960 r., s. 3

Po odbytych przeszkoleniach w jednostkach WOP przystąpiono do organizacji pododdziałów służby „N”.

Na granicy południowej służbę „N” powołano na podstawie rozkazu dcy WOP nr 00206 z 15 grudnia 1958 r. Początkowo drużyny (dr) służby „N” na granicy południowej zorganizowano w 18 strażnicach WOP.

Po czterech latach służby w ochronie granicy południowej uznano, że służba „N” spełniła swoje zadanie. Potwierdzenie tego stanowiły wyniki uzyskane w służbie granicznej. Tylko w latach 1959-1961 udział żołnierzy służby „N” sięgał na tym odcinku 10-11% ogólnej liczby zatrzymanych naruszcycieli granicy. Należy to uznać za znaczne osiągnięcie, biorąc pod uwagę fakt, że służba ta działała z reguły tylko w rejonach atrakcyjnych z ożywionym, sezonowym ruchem turystycznym (tab. 2).

Tabela 2

Osoby zatrzymane za nielegalne przekroczenie granicy (npg) na granicy południowej przez lub przy pomocy żołnierzy służby „N” w latach 1959-1962

Lp.	Nazwa Brygady WOP	Przestępcy graniczni zatrzymani przez lub przy pomocy służby „N” w roku				Razem w latach 1959-1962
		1959	1960	1961	1962	
1	3 BWOP	13	45	33	53	144
2	4 BWOP	12	11	3	8	34
3	5 BWOP	13	3	3	5	24
4	6 BWOP	58	31	52	29	170
Ogółem		96	90	91	95	372
Odsetek zatrzymanych przez służbę „N” w stosunku do wszystkich zatrzymanych		10	11	11	29	

Źródło: ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. nr 1608, t. 9, Informacja dotycząca oceny stanu ochrony granicy południowej w latach 1957-1962 nr 02456 z 13.12.1962 r., s. 13, 14

Z tabeli 2 wynika, że odsetek zatrzymanych na granicy południowej przy udziale tej służby w roku 1962 zwiększył się do 29.

W końcu roku 1962 na granicy południowej w czterech BWOP funkcjonowało już 27 pododdziałów (drużyn) niemundurowych. Ich szczegółową dyslokację przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Pododdziały BWOP na granicy południowej, w których funkcjonowały drużyny służby „N”, wg stanu z 13 grudnia 1962 r.

Lp.	Nazwa BWOP	Pododdziały BWOP, w których pełniono służbę „N”	Liczba drużyn „N”	Liczba drużyn „N” w BWOP	Odsetek drużyn „N”
1	3 BWOP (w Krakowie)	– strażnica Kiry – strażnica Łysa Polana – strażnica Jaworzynka – Sztab BWOP	4 2 1 1	8	29,6
2	4 BWOP (w Gliwicach)	– strażnica Cieszyn – strażnica Konradów – Sztab Batalionu Prudnik – Sztab Batalionu Racibórz	2 1 1 1	5	18,5
3	5 BWOP (w Kłodzku)	– strażnica Ludwików – strażnica Kamieniec – strażnica Zieleniec – strażnica Czerмна – Sztab BWOP	1 1 1 1 1	5	18,5
4	8 BWOP (w Lubaniu Śląskim)	– strażnica Markocice – strażnica Kamieńczyk – strażnica Przesieka – strażnica Śnieżka – strażnica Graniczne Budy	1 2 2 2 2	9	33,3
Ogółem		18	27	27	100

Źródło: ASG w Szczecinie, Akta DWOP, sygn. nr 1608, t. 9, Informacja dotycząca oceny stanu ochrony granicy południowej w latach 1957-1962 nr 02456 z 13.12.1962 r., s. 13, 14

W całej formacji na przełomie lat 50. i 60. odnotowano wzrost liczby dr służby „N”, np. w roku 1959 w WOP zorganizowano 24 takie drużyny, które funkcjonowały w 18 strażnicach BWOP na granicy zachodniej i południowej. W tym czasie (1959 r.) żołnierze tej służby zatrzymali lub przyczynili się do zatrzymania 112 przestępców granicznych. Stanowiło to 14% ogólnego nasilenia przestępczości zlikwidowanej przez służbę liniową.

Natomiast w roku 1960 działalność tej służby uległa rozszerzeniu o kolejne 10 pododdziałów, w których łącznie zorganizowano 39 drużyn „N”. Wykorzystywano je w 28 strażnicach WOP i 2 pododdziałach odwodowych.

Nastąpił również wzrost efektów uzyskiwanych w ochronie granicy państwowej, bowiem w roku 1960 służba ta zatrzymała już 16% wszystkich naruszcycieli granicy, a w roku 1961 – 18% (140 osób)⁵.

Wdrożenie nowej formy pełnienia służby w ochronie granicy państwowej było nadzorowane przez szczebel nadrzędny. W czerwcu i lipcu 1960 r. oficerowie Oddziału Operacyjnego Sztabu WOP przeprowadzili w 5., 8., 9. i 12. BWOP kontrole całokształtu organizacji i pełnienia służby niemundurowej. Inspekcjonujący stwierdzili, że obok wielu pozytywnych momentów w działalności tej formy służby występowały jeszcze pewne braki i niedociągnięcia, które w znaczny sposób wpływały hamująco na całkowitą realizację zadań w tej dziedzinie.

Za podstawowy mankament w pracy sztabów kontrolowanych BWOP uznano brak odpowiedniej wymagalności w stosunku do podległych sztabów batalionów, które dotychczas nie przyjęły na siebie w pełnym zakresie obowiązków bezpośredniego kierowania tą formą służby. Ponadto sztaby BWOP w realizowanych przez siebie kontrolach pomijały szczebel batalionów, nie oceniały udziału oficerów podległych sztabów w dziedzinie organizacji i kierowania służbą drużyn „N” i nie wywierały odpowiedniego wpływu i nacisku celem poprawienia istniejącego stanu w tym zakresie⁶.

Sztaby batalionów WOP cały ciężar organizacji służby „N” i wyszkolenie specjalne scedowały na dców strażnic, którzy w wielu wypadkach nie byli jeszcze odpowiednio przygotowani do samodzielnego kierowania tą formą służby, a szczególnie prowadzenia szkolenia specjalnego z żołnierzami tych drużyn.

W całokształcie organizacji i pełnienia służby „N” stwierdzono:

- niezgodne z intencją Sztabu WOP organizowanie ochrony granicy w rejonach turystycznych; np. na odcinku strażnicy WOP Świeradów (Łużycka BWOP) pomimo zwracania wcześniej uwagi nie organizowano do tego czasu służby „N” na biwakach. Podobna sytuacja występowała również na odcinku strażnicy WOP Śnieżka;
- nieuwzględnienie w organizacji służby możliwości wykorzystania elementów niemundurowych bezpośrednio przy linii granicznej – pozorowanie łowienia ryb w rzekach granicznych w strażnicach WOP Zgorzelec (Łużycka BWOP), Mużaków oraz Kostrzyń (Lubuska BWOP);
- zbędne utrzymywanie w ciągu dnia tej służby w rejonie plaży, kiedy cały odcinek strażnicy był ochraniały przez obserwację wyposażoną w lunety dalekiego zasięgu w strażnicy Świnoujście (Pomorska BWOP). Ponadto w strażnicy tej nie uwzględniano przy planowaniu służby warunków atmosferycznych i przy stanie morza 4-5°B organizowano jej ochronę jak w warunkach normalnych;
- u większości kontrolowanych dców strażnic dawał się zauważyć brak jakiegokolwiek myśli przewodniej i inwencji w odpowiednim dostosowaniu elemen-

⁵ Tamże, sygn. nr 1608, t. 9, Ocena wykonania rozkazu dcy WOP nr 005/Sztab z 21.01.1959 r. (referat Szefa Sztabu WOP na odprawę dowódców jednostek WOP) nr 076 z 26.01.1962 r., s. 10, 13.

⁶ Tamże, sygn. nr 1606, t. 41, Rozkaz dcy WOP nr 116/WOP z 8 sierpnia 1960 r. w sprawie wyników kontroli w zakresie organizacji i pełnienia służby niemundurowej, s. 1.

tów służby niemundurowej do otoczenia. Szczególnie dało się to zauważyć w strażnicy WOP Dobieszczyń (Pomorska BWOP) oraz Kostrzyń i Mużaków, a także w plutonie odwodowym batalionu WOP Tuplice (Lubuska BWOP). W tych pododdziałach zagadnienie to wymagało odpowiedniego dopracowania, bowiem znaczna część elementów służby „N” w dalszym ciągu niekorzystnie wyróżniała się swoim wyglądem i zachowaniem na tle otoczenia.

Jednak za najłabszą stroną całokształtu organizacji tej formy służby uznano kwestię szkolenia specjalnego żołnierzy tych drużyn. Np. w strażnicy WOP Mużaków (Lubuska BWOP) do czasu kontroli nie przystąpiono jeszcze do szkolenia specjalnego żołnierzy służby „N”. Winę za taki stan rzeczy ponosił przede wszystkim Sztab Batalionu WOP Tuplice, który dopiero 21 czerwca 1960 r. dostarczył decy strażnicy roczny program szkolenia (który ze sztabu BWOP otrzymał jeszcze w lutym 1960 r.).

Kontrole przeprowadzone w pozostałych strażnicach również potwierdziły, że szkolenie specjalne nie było prowadzone systematycznie. Np. w strażnicy WOP Świnoujście (Pomorska BWOP) oraz Śnieżka i Świeradów (Łużycka BWOP) szkolenie rozpoczęto dopiero w maju. Wobec takiego stanu występowała obawa, że do końca roku nie zostanie zrealizowany roczny plan szkolenia specjalnego dla żołnierzy służby „N”.

Również poziom prowadzenia zajęć specjalnych przez kadrę strażnic budził poważne zastrzeżenia, ponieważ kadra ta do tej pory nie przyswoiła sobie w należyтым stopniu treści podstawowych dokumentów regulujących zasady organizacji i pełnienia służby „N”. Dotyczyło to szczególnie strażnicy WOP Zieleniec (Sudecka BWOP), Śnieżka (Łużycka BWOP) i Dobieszczyń (Pomorska BWOP). Zwrócono przy tym uwagę, że w wielu przypadkach oficerowie strażnic niewłaściwie interpretowali niektóre rozdziały i punkty wytycznych dotyczących organizacji i pełnienia służby, m.in. zasady wypłacania żołnierzom ryczałtu na pokrycie kosztów związanych z pełnieniem służby oraz wyposażenia żołnierzy w rekwizyty i inny sprzęt niezbędny na okres pełnienia służby.

Niektórzy oficerowie, np. w strażnicy WOP Czerмна (Sudecka BWOP), przydzielany ryczałt uważali za środki na dożywianie i wypłacali żołnierzom zbyt wygórowane stawki (do 8 zł dziennie na jednego żołnierza) na same produkty konsumpcyjne. Wielu oficerów nie rozumiało również pojęcia rekwizytów i sposobów oraz możliwości wykorzystania ich w służbie⁷.

Oficerowie Sztabu WOP stwierdzili, że w kontrolowanych pododdziałach nie było w pełnym zakresie realizowane zarządzenie kwatermistrza WOP (nr 03/2/Mund./60) regulujące zasady konserwacji odzieży cywilnej. Np. w strażnicy WOP Kostrzyń (Lubuska BWOP) żołnierze sami prali bieliznę, nie mając do tego odpowiednich warunków. Nie organizowano też bieżącej naprawy ubrań i obuwia (strażnica WOP Zgorzelec – Łużycka BWOP i strażnica WOP Świnoujście – Pomorska BWOP). W wyniku takich praktyk odzież ulegała przedwczesnemu zniszczeniu. Ponadto nie uzupełniono do czasu kontroli braków w wyposażeniu poszczególnych żołnierzy, a strażnic nie zaopatrzone w obowiązujące tabele należności.

⁷ Tamże, s. 1-2.

Braki pełnego wyposażenia (zgodnego z tabelami należności) uniemożliwiały żołnierzom odpowiednie dostosowanie się do otoczenia i utrudniały pełnienie służby w terenie.

W wyniku przeprowadzonej kontroli dca WOP wydał stosowne polecenia zmierzające do poprawy istniejącego stanu rzeczy w zakresie służby niemundurowej⁸.

Na Wybrzeżu służba ta początkowo została zorganizowana w składzie (sile) jednego plutonu w batalionie portowym (bport) WOP Gdynia (zgodnie z rozkazem DWOP nr 0657 z 28 kwietnia 1959 r.). Przełożeni w Kaszubskiej BWOP uznali, że przez 3 lata jej funkcjonowania dzięki niej osiągnięto istotne korzyści w zabezpieczeniu granicy morskiej.

W Gdyni służba ta była przydatna szczególnie w okresie lata dla zabezpieczenia ruchu pasażerskiego przez tzw. niedemonstracyjne elementy służby. Ponadto wykorzystywano ją do obserwacji na terenie portu. Żołnierze tej służby świadczyli również pomoc dla oficerów sekcji II (Zwiadu) bport WOP Gdynia.

W związku z powyższym uznano za celowe dalsze jej stosowanie na odcinku tego pododdziału. W tym czasie organizacja tego plutonu niemundurowego uwzględniała ogółem 28 żołnierzy, w tym: 1 dcę plutonu, 3 dców drużyn i 3 drużyny po ośmiu żołnierzy zsw. Wchodził on w skład 3. kompanii bport WOP Gdynia jako jej etatowy pluton⁹.

Po tych pozytywnych doświadczeniach na Wybrzeżu przewidywano dalszy rozwój wspomnianej formy pełnienia służby. Już w końcu lutego 1962 r. szef sztabu Kaszubskiej BWOP ppłk Roman Sokolski (w wykonaniu rozkazu nr 07 dcy WOP z 29 stycznia 1962 r.) informował Sztab WOP w Warszawie, że w bport WOP Gdynia w maju zostaną zorganizowane 4 drużyny służby „N”¹⁰.

Służbę „N” stosowano w tej formacji również w późniejszych latach. Np. w połowie lat 60. XX w. na Wybrzeżu, oprócz służby granicznej pełnionej „klasycznymi” sposobami, żołnierze zsw wykonywali także zadania przy statkach w porcie Gdynia w postaci służby niemundurowej. W końcu 1964 r. ówczesny dca Kaszubskiej BWOP płk Mieczysław Dębicki oceniał, że chociaż w działalności służby „N” nie osiągnięto bezpośrednich wyników, to jednak sprawdzała się ona w powiązaniu ze służbą liniową i służbą Zwiadu. Dlatego też w dalszym ciągu stosowanie tej formy służby w porcie Gdynia uważano za celowe. Jako szczególnie przydatną uznawano służbę „N” w powiązaniu ze służbą podoficerów patrolowych oraz w „wiązanu” elementów służby mundurowej przy blokowanych statkach handlowych i pasażerskich. Zgłoszono również propozycję rozszerzenia tej formy działalności oraz służby podoficerów patrolowych na teren portu Gdańsk¹¹.

⁸ Tamże, s. 3.

⁹ Tamże, sygn. nr 1608, t. 4, Pismo dcy 16 KBWOP pplka dypl. M. Dębickiego do szefa Oddziału Operacyjno-Szkoleniowego Sztabu WOP nr 266 z 19 stycznia 1962 r., s. 1.

¹⁰ Tamże, Pismo szefa Sztabu KBWOP ppłk R. Sokólskiego do szefa Oddziału Operacyjno-Szkoleniowego nr 0716 z 28.02.1962 r., s. 1.

¹¹ Tamże, Akta KBWOP, sygn. nr 1627, t. 140, Meldunek dowódcy KBWOP płka M. Dębickiego o zadaniach WOP na lata 1964-1965 w zakresie operacyjnego i technicznego zabezpieczenia z 14.11.1964 r., s. 5.

Od 1 lipca 1965 r. nastąpiło podporządkowanie WOP Ministerstwu Obrony Narodowej pod względem operacyjnym, a po 6 miesiącach (1 stycznia 1966 r.) pod względem gospodarczym. Jak wynika z zarządzenia prezesa Rady Ministrów nr 41 z 24 czerwca 1965 r., motywowano to koniecznością „ujednoczenia struktury organizacyjnej i systemu dowodzenia sił zbrojnych PRL”.

W podporządkowaniu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych pozostawiono nadal przejścia graniczne, których personel stanowili funkcjonariusze MO. W ten sposób poprzedni jednolity i spójny system ochrony granic podzielono na dwie części – tzw. granicę zieloną, ochraniającą przez żołnierzy WOP, i przejścia graniczne, zabezpieczane przez funkcjonariuszy MSW.

Zgodnie z zarządzeniem prezesa Rady Ministrów Ministerstwo Obrony Narodowej miało realizować zadania ochrony granicy państwa związane z:

- osłoną statków bander kapitalistycznych w portach i współudziałem w realizacji zadań kontroli ruchu granicznego w portach oraz na przejściach kolejowych, drogowych i morskich,
- kontrolą ruchu granicznego na przejściach z małym ruchem granicznym oraz uproszczonego ruchu granicznego poza przejściami granicznymi,
- świadczeniem w miarę możliwości pomocy dla organów resortu spraw wewnętrznych w zakresie utrzymania porządku i bezpieczeństwa wewnętrznego.

Natomiast Ministerstwo Spraw Wewnętrznych miało realizować zadania związane z ochroną przejść granicznych i kontrolą ruchu granicznego.

Reorganizacje struktur organizacyjnych jednostek ochraniających granicę morską skutkowały również znacznymi redukcjami etatowymi.

W drugiej połowie 1965 r. w porcie Gdynia żołnierzy służby „N” wysyłano na teren portu na podstawie decyzji dcy bport lub szefa sztabu tego pododdziału. W tym czasie realizowali oni następujące zadania związane z ochroną granicy w porcie:

- uszczelnienie zabezpieczenia statków stanowiących główny kierunek zagrożenia, szczególnie w godzinach nocnych, wiążąc służbę „N” ze służbą mundurową poprzez obserwację osób przebywających w pobliżu statku, obserwację statków od strony wody, zabezpieczenie urządzeń przeładunkowych i towarów ładowanych na statki oraz obserwację pomocniczych jednostek pływających znajdujących się w rejonie statku,
- doraźne patrolowanie nabrzeży portowych z zadaniem wyszukiwania osób podejrzanych lub rozpoznawanie ich na podstawie zdjęć i rysopisów osób podejrzanych,
- prowadzenie obserwacji osób wnoszących lub wynoszących ze statków towary lub przedmioty, co do których zachodziło uzasadnione podejrzenie, że pochodzą z przemytu,
- prowadzenie skrytej obserwacji marynarzy państw obcych w czasie ich przebywania na terenie portu, zwracając uwagę na ich zachowanie i nawiązywane kontakty,
- prowadzenie obserwacji strażników SOP pełniących służbę przy wejściach do portu i meldowanie swoim przełożonym o ich niewłaściwym pełnieniu służby,

- patrolowanie miejsc dogodnych do wejścia przez osoby nieposiadające dokumentów uprawniających do przebywania na terenie portu.

Na Wybrzeżu zasadniczo żołnierze służby „N” występowali w składzie elementów dwuosobowych, jednak do realizacji mniej ważnych zadań zezwalano na wysyłanie pojedynczych żołnierzy¹².

W końcu 1965 r. dowództwo Kaszubskiej BWOP oceniało, że w zakresie form i metod wykorzystania służby „N” w porcie Gdynia osiągnięto kolejny postęp. Zasadność stosowania tej formy działania widziano szczególnie przy zabezpieczeniu statków pasażerskich.

Również podczas ćwiczeń przeprowadzonych we wrześniu 1965 r. na terenie powiatu Lębork stwierdzono celowość stosowania służby „N” do działań rozpoznawczych. W związku z tym postulowano potrzebę utworzenia w batalionie odwodowym WOP w Lęborku odpowiednio wyposażonego plutonu rozpoznawczego. W zależności od rozwoju sytuacji żołnierze tego pododdziału mieli wykonywać zadania rozpoznawcze w umundurowaniu wojskowym lub ubiorze cywilnym¹³.

Przeprowadzona na początku 1966 r. analiza wykorzystania żołnierzy służby „N” w portach Gdynia i Gdańsk potwierdziła jednak, że w ten sposób działali oni w bardzo ograniczonym zakresie. W latach wcześniejszych służbę niemundurową WOP wykorzystywano głównie w działaniach na rzecz pionu kontroli ruchu granicznego (krg), w szczególności do zabezpieczania polskich statków pasażerskich (tzw. niedemonstracyjne elementy służby granicznej).

W związku z przejściem odpowiedzialności za całość służby krg przez Komendy Wojewódzkie Milicji Obywatelskiej (KWMO) w Kaszubskiej BWOP uznano, że w takiej sytuacji nie istniała dalsza potrzeba utrzymywania drużyn i plutonów służby „N” w portach. Jednocześnie zwrócono uwagę, iż żołnierzy służby „N” i tak przez większą część roku wykorzystywano do pełnienia normalnej służby mundurowej. Dlatego też szef Sztabu Kaszubskiej BWOP w piśmie do zastępcy szefa WOP postulował zdjęcie obowiązku utrzymywania tej formy służby w portach Gdynia i Gdańsk oraz włączenie żołnierzy do normalnej służby blokującej statki handlowe¹⁴.

¹² Tamże, Wytyczne dowódcy bport WOP Gdynia do ochrony granicy w okresie jesienno-zimowym 1965/1966 z 27.10.1965 r., s. 8.

¹³ Tamże, Meldunek dowódcy KBWOP dotyczący wykonania rozkazu nr 011 z 13.11.1965 r., s. 4.

¹⁴ Tamże, sygn. nr 1628, t. 55, Notatka szefa Sztabu KBWOP płka R. Sokólskiego do zcy szefa WOP z 12.04.1966 r., s. 1. W drugiej połowie lat 80. XX w. również w bport WOP zaczęto ponownie wdrażać i stosować w służbie granicznej nowe formy działalności. Należała do nich służba niemundurowa strażnic portowych, w skład której wchodziłi odpowiednio przeszkoleni żołnierze zsw występujący w ubraniach cywilnych. Na nabrzeżach portowych prowadzili oni obserwację sytuacji na danych odcinkach, a swoje spostrzeżenia przekazywali umundurowanym elementom służby granicznej WOP, które w razie potrzeby podejmowały dalsze działania służbowe.

Ówczesny dowódca Kaszubskiej BWOP płk mgr Jerzy Więckowski 11 lutego 1987 r. polecił rozmieścić żołnierzy służby „N” w następujących pododdziałach granicznych na terenie portów w Gdańsku i Gdyni:

- w strażnicach Wisłoujście, Nowy Port 1 i Nowy Port 2 – bport WOP Gdańsk – po jednej dr (razem 4 dr w trzech strażnicach),

Również na granicy południowej w drugiej połowie lat 60. XX w. w rejonach nasilonego ruchu turystycznego w Tatrach, Beskidzie Śląskim i Karkonoszach służba graniczna strażnic i placówek była uzupełniana służbą niemundurową. Wykorzystywano ją w zależności od potrzeb operacyjnych na najbardziej zagrożonych kierunkach przestępczości granicznej. Służba ta wykonywała swoje zadania w ścisłym powiązaniu z elementami (ugrupowaniami) służby mundurowej¹⁵.

Kolejne uregulowania dotyczące służby „N” zaszły w połowie lat 80. XX w. W tym czasie ukazały się nowe *Wytyczne w sprawie organizacji i pełnienia służby niemundurowej w ochronie granicy państwowej*¹⁶. Ich postanowienia dotyczyły wyłącznie specyficznych właściwości służby niemundurowej. W kwestiach nieuregulowanych tymi wytycznymi obowiązywały postanowienia *Regulaminów Służby Granicznej* i innych dokumentów dotyczących toku służby granicznej i określających obowiązki żołnierzy WOP.

Zgodnie z powyższym dokumentem służbę tę stosowano na odcinkach strażnic lądowych położonych w rejonach o dużym nasileniu ruchu osobowego i turystyczno-wczasowego oraz w batalionach portowych. Dyslokację pododdziałów służby „N” określał dca WOP. W przypadku konieczności wzmocnienia innych pododdziałów granicznych służbą niemundurową decydowali o tym dcy BWOP. Natomiast za właściwą organizację i odpowiednie wykorzystanie służby niemundurowej w strażnicach odpowiadali dcy tych pododdziałów. To oni w toku codziennego sporządzania planu ochrony granicy podejmowali decyzje o zastosowaniu (użyciu) tej służby na podstawie analizy sytuacji i zagrożenia ochranianego odcinka służbowego. Oni również organizowali współdziałanie pomiędzy elementami mundurowymi i niemundurowymi.

Żołnierzy służby „N” wykorzystywano przede wszystkim do zabezpieczenia zagrożonych odcinków (rejonów) i statków w portach, gdzie służba mundurowa napotykała trudności maskowania.

Zasady organizacji pełnienia służby niemundurowej należało utrzymywać w tajemnicy przed otoczeniem, a wszyscy żołnierze strażnicy byli zapoznawani z zasadami odpowiedzialności za naruszenie tajemnicy służbowej w tym zakresie.

Sztaby BWOP, batalionów i kadra strażnic miała obowiązek zwracania szczególnej uwagi na zapobieganie przypadkom rozpoznawania przez otoczenie żołnierzy WOP występujących w służbie w ubraniach cywilnych¹⁷. Zalecano stosować szeroko-

---

– w strażnicach nr 1, nr 2 i nr 3 – bport WOP Gdynia – po jednej dr (razem 3 dr w trzech strażnicach).

W ten sposób na odcinkach tych dwóch batalionów działało łącznie 7 dr służby „N”, w których służbę pełniło kilkudziesięciu żołnierzy zsw. Tamże, Akta KBWOP, sygn. nr 2961, t. 3, Kronika KBWOP w Gdańsku za lata 1971-1988, s. 2.

¹⁵ Tamże, Akta DWOP, sygn. nr 1839, t. 2, Informacja o działalności Wojsk Ochrony Pogranicza w zakresie ochrony granic PRL z grudnia 1968 r., s. 23.

¹⁶ Tamże, Akta CSWOP w Kętrzynie, sygn. nr 2722, t. 743, Wytyczne w sprawie organizacji i pełnienia służby niemundurowej w ochronie granicy państwowej (zał. nr 1 do zarządzenia nr 041 z 17 maja 1985 r.), s. 1-16.

¹⁷ Rola Sztabów BWOP i batalionów polegała na:

– określeniu dcom strażnic w okresowych wytycznych rejonów, które należało zabezpieczyć tą służbą,

ko pojęty manewr sił, zmiany rejonów pełnienia służby pomiędzy poszczególnymi elementami służby, odpowiednią charakterystyką żołnierzy, ich wyposażenie i rekwizyty. W przypadku rozpoznania żołnierzy tej służby przez otoczenie dokonywano ich wymiany w ramach batalionu lub brygady.

Żołnierze dr niemundurowych, którzy dopuścili się wykroczeń, a szczególnie naruszający zasady utrzymania tajemnicy służbowej dotyczącej organizacji służby „N”, niezależnie od wykluczenia ze składu tych dr, byli pociągani do odpowiedzialności zgodnie z obowiązującymi przepisami¹⁸.

W uzasadnionych sytuacjach, np. podczas wzmocnienia służby w tzw. okresach martwych w rejonach turystyczno-wczasowych itp., żołnierze dr niemundurowych mogli być wyznaczani do pełnienia służby w mundurach wojskowych. W tych warunkach pełnili oni służbę na ogólnie obowiązujących zasadach, z tym że musieli mieć na uwadze zapobieganie rozpoznaniu żołnierzy przez otoczenie.

Dcy BWOP swoimi rozkazami określali również strażnice WOP, w których żołnierze dr „N” ze względu na mały ruch ludności i możliwość rozpoznania ich przez otoczenie mogli występować w ubraniach cywilnych na przepustkach.

Do pełnienia służby „N” wyznaczano żołnierzy zsw – szeregowców, natomiast na dców dr – podoficerów zsw. Doboru żołnierzy do tych dr dokonywano przed uzupełnieniem stanów osobowych strażnic, a po zakończeniu szkolenia podstawowego w ośrodkach szkolenia (odwodach). Typowanie przeprowadzała komisja powołana rozkazem dcy BWOP.

Żołnierze – kandydaci do pełnienia służby „N” winni posiadać takie cechy jak: inteligencja, spostrzegawczość, spryt, prezentacja, nienaganna postawa moralna oraz dobra znajomość zasad pełnienia służby granicznej. Dodatkowo na granicy połu-

- udzielaniu wytycznych odnośnie do form i sposobów organizacji służby w rejonach zabezpieczanych przez służbę „N”,
- systematycznym udzielaniu pomocy dcom strażnic w organizacji i planowaniu wykorzystania tej służby w ochronie odcinka służbowego,
- wypracowaniu i ulepszaniu skuteczności form pełnienia służby przez żołnierzy dr niemundurowych,
- stałym czuwaniu nad doborem do dr niemundurowych i uzupełnianiu ich składu,
- organizowaniu wymiany pomiędzy strażnicami żołnierzy rozpoznanych przez otoczenie,
- przeprowadzaniu kontroli i okresowych ocen całokształtu organizacji i pełnienia służby przez dr niemundurowe, szkolenia specjalnego i wyposażenia oraz wyciąganiu odpowiednich wniosków zmierzających do ciągłego podnoszenia poziomu organizacji i pełnienia służby „N”, a także należytych zabezpieczeniu materiałowym i finansowym,
- uwzględnianiu w organizacji i pełnieniu służby dr „N” opinii i spostrzeżeń oraz wniosków organów Zwiadu WOP i MO.

W celu pełnej realizacji zadań związanych z całokształtem tej służby w BWOP wyznaczano oficera wydziału operacyjnego, który odpowiadał za jej organizację i właściwe wykorzystanie w ochronie granicy. Tamże, s. 3-4.

¹⁸ Na żądanie prowadzącego śledztwo lub sądu rozpatrującego sprawę o przestępstwo graniczne żołnierzy służby „N” występujących w charakterze świadków kieruje się wyłącznie w mundurach wojskowych. Żołnierze ci mogli zeznawać, że w czasie pełnienia służby w ubraniach cywilnych byli świadkami przestępstwa granicznego. Mogli też podawać wszystkie okoliczności świadczące o przestępstwie. Tamże, s. 2.

dniowej (w górach) przy doborze kandydatów uwzględniano umiejętność jazdy na nartach.

Wprowadzenia żołnierzy do praktycznego pełnienia tej służby poprzedzano odbyciem przeszkolenia kursowego zakończonego egzaminem (zobacz zał. 1). Fakt wyznaczenia żołnierzy do pełnienia służby „N” stwierdzano w rozkazie dcy BWOP¹⁹.

Żołnierze dr „N” byli zaopatrywani na okres służby w legitymacje specjalne służące do potwierdzania ich tożsamości i uprawniające do posiadania broni krótkiej oraz wykonywania zadań w ochronie granicy w ubraniu cywilnym. W blankiety legitymacji zaopatrywał centralnie Oddział Operacyjny Sztabu WOP na zapotrzebowanie sztabów BWOP. Stanowiły one druki ścisłego zarachowania. Do ich wystawiania byli uprawnieni dcy BWOP, a ścisłą ewidencję wydanych legitymacji prowadziły w jednostkach sekcje organizacyjno-ewidencyjne. Z chwilą zakończenia służby wojskowej żołnierza lub wyeliminowania go ze służby „N” legitymację należało zwrócić do sztabu BWOP, a dca jednostki zarządzał komisyjnie jej zniszczenie. W przypadku jej zagubienia przeprowadzano postępowanie wyjaśniające, po zakończeniu którego była ona unieważniana.

Żołnierze pełniący służbę „N” okazywali legitymację w następujących przypadkach:

- przy zatrzymaniu,
- celem wylegitymowania się innym żołnierzom WOP,
- celem wylegitymowania się funkcjonariuszom MO lub innym organom uprawnionym do legitymowania osób,

a także na żądanie:

- pełniących służbę strażników portowych,
- pracowników cywilnych oraz innych organów usiłujących zatrzymać żołnierza albo w inny sposób przeszkodzić mu w wykonywaniu zadania.

Legitymacja specjalna nie mogła służyć do legitymowania się przy występowaniu w umundurowaniu wojskowym oraz przy czynnościach niezwiązanych ze służbą ani też jako dokument uprawniający do korzystania z ulg, np. przy zakupie biletów na środki komunikacji, na imprezy artystyczne itp.

Po zakończonej służbie żołnierze zdawali legitymacje specjalne na przechowanie do dyżurnego operacyjnego strażnicy (DOS), a w pododdziałach odwodowych dcy kompanii. Pobranie legitymacji specjalnej do służby odnotowywano w książce ewidencji broni i sprzętu wydanej żołnierzom do służby.

Oprócz legitymacji specjalnej żołnierze dr niemundurowych w zależności od specyfiki odcinka posiadali: własne dowody osobiste, stałe przepustki portowe, legitymacje strażników ochrony przyrody (w rejonach turystyczno-wczasowych) oraz inne dokumenty w zależności od specyfiki ochranianego odcinka. Służyły one żołnierzom do maskowania działań służby niemundurowej i legitymowania się w przypadkach niewymagających okazania legitymacji specjalnej. W dokumenty te (oprócz dowodu osobistego) zaopatrywały sztaby BWOP, uzyskując je w instytucjach

¹⁹ Tamże, s. 2-3.

uprawnionych do ich wystawiania. Wszystkie musiały się znajdować w ewidencji danego pododdziału i w sztabie BWOP. Pobieranie do służby, kwitowanie, rozliczanie i niszczenie tych dokumentów następowało według zasad dotyczących legitymacji specjalnych²⁰.

Ubiór cywilny żołnierzy służby „N” dostosowywano do ubiorów, jakie najczęściej były noszone przez ludność cywilną przebywającą w danym rejonie, oraz pory roku i warunków atmosferycznych. Kategorycznie zabroniono używać do służby „N” jakichkolwiek sortów mundurowych (butów, skarpetek, koszul itp.). Z chwilą zakończenia służby (szkolenia, przepustki) ubrania cywilne żołnierzy tej służby przechowywał DOS lub podoficer dyżurny kompanii w odpowiednim wydzielonym i urządzonym do tego celu pomieszczeniu.

Żołnierze, którzy byli przenoszeni do innych pododdziałów w ramach wymiany, przydzielone im ubrania cywilne i legitymacje specjalne zabierali ze sobą, o ile po przeniesieniu mieli pełnić nadal służbę „N”.

Zasadniczym uzbrojeniem żołnierzy dr niemundurowych był pistolet P-64. Broń tę wydawano żołnierzom udającym się do służby, wyjeżdżającym w podróż służbową (o ile było to konieczne), a także w celach szkoleniowych. Żołnierze występujący w służbie w ubraniach cywilnych nosili pistolety w futerałach typu specjalnego (pod zewnętrznym ubiorem) umożliwiającym jej maskowanie i w razie konieczności natychmiastowe jej użycie. W uzasadnionych sytuacjach, np. wynikających z panujących warunków atmosferycznych (upały), dca BWOP mógł zarządzić wysłanie elementów niemundurowych do służby bez broni. Po wykonaniu zadań broń przechowywano w metalowej szafie DOS (lub magazynie broni kompanii)²¹.

Ubiór cywilny, wyposażenie, a także rodzaj czynności maskujących (pozornych) wykonywane zadanie w ochronie granicy dla poszczególnych elementów określał dca strażnicy, udzielając stosownego instruktażu DOS. Miały one zapewniać pełne maskowanie elementu służby, zabezpieczać przed rozpoznaniem przez otoczenie i uwzględniać indywidualne umiejętności oraz upodobania żołnierzy (zobacz zał. 2). Pełne maskowanie czynności w ochronie granicy można było osiągnąć np. przez pozorowanie:

- konserwatora lub rewidenta kolejowego (w portach, na stacjach kolejowych),
- wędkarzy,
- taterników lub ratowników górskich,
- turystów,
- innych czynności w dostosowaniu do warunków lokalnych.

Kwestie maskowania żołnierzy służby „N” oraz właściwego wyposażenia traktowano jako nierozłączne i decydujące o skuteczności tej służby.

Pobrano do służby sprzęt i rekwizyty żołnierze kwitowali w książce ewidencji broni i sprzętu wydanego żołnierzom do służby i ponosili pełną odpowiedzialność za ich stan.

Żołnierzom pełniącym służbę „N” wypłacano ryczałt pieniężny na niezbędne potrzeby związane z wykonywaniem zadania. Szczegółowe zasady wypłacania tych ryczałtów określały wytyczne szefa Oddziału Finansów WOP.

²⁰ Tamże, s. 5-6.

²¹ Tamże, s. 6-7.

Organizacja i pełnienie służby

Zasadniczym zadaniem elementów niemundurowych było wykrywanie i zatrzymywanie pośrednio lub bezpośrednio wszystkich osób, które dokonywały lub usiłowały dokonać przestępstwa granicznego oraz naruszały przepisy obowiązujące w strefie nadgranicznej. Sposób wykonywania tego zadania w terenie polegał na:

- prowadzeniu skrytej obserwacji określonych rejonów, miejsc i obiektów oraz osób tam przebywających, np. stacji kolejowych w pobliżu linii granicznej o dużym ruchu ludności, magazynów portowych i placów składowych, statków pasażerskich w czasie postoju w porcie, pływających jednostek sportowych, miejsc dogodnych do przekroczenia granicy itp.,
- prowadzeniu skrytej obserwacji określonych osób lub grup, np. wycieczek turystycznych, robotników zatrudnionych przy przeładunku statku, powracających na statki marynarzy, turystów w rejonie przejścia granicznego itp.,
- patrolowaniu wyznaczonych odcinków i rejonów, np. szlaków turystycznych, dróg wiodących do granicy, pociągów i autobusów na trasie, ruchliwych nabrzeży i basenów portowych itp.,
- poszukiwaniu osób na podstawie uzyskanych danych celem ich zatrzymania, np. na podstawie zdjęć, rysopisów itp.,
- zbieraniu wiadomości o faktach przestępstwa i osobach podejrzanych drogą obserwacji, rozmów z ludnością, skrytego przeszukiwania zagrożonych miejsc (obiektów) itp.,
- udziale w akcjach specjalnych przeprowadzanych wspólnie z Milicją Obywatelską (MO), Urzędami Celnymi (UC) i Służbą Bezpieczeństwa (SB).

W portach morskich służbę niemundurową wykorzystywano do bezpośredniej obserwacji statków, szczególnie w następujących sytuacjach:

- przy statkach niezabezpieczonych przez służbę blokującą (bander ówczesnych państw socjalistycznych),
- przy statkach małych zabezpieczanych przez jednoosobowe elementy mundurowe służby granicznej (wówczas można było stosować dodatkowo jeden element służby niemundurowej na 2-3 elementy blokujące),
- w razie uzyskania danych o występującym zagrożeniu granicy państwowej – przy każdym statku²².

Ponadto elementy służby „N” nie mogły być wykorzystywane do kontroli ruchu osób pomiędzy statkiem a lądem. Wolno im było jedynie prowadzić skrytą obserwację statku lub otoczenia oraz udzielać pomocy elementom umundurowanym w wypadku ich bezpośredniego zagrożenia lub zatrzymania przestępcy.

W skład elementów niemundurowych mogli wchodzić pojedynczy żołnierze bądź kilku żołnierzy. Było to uzależnione od rodzaju wykonywanych zadań oraz czasu i miejsca pełnienia służby.

Przygotowanie i odprawa elementów służby „N” odbywały się na ogólnych zasadach. DOS wydając polecenie przygotowania do służby, określał rodzaj ubioru i nakazywał pobranie odpowiedniego sprzętu oraz wydanie broni osobistej.

²² Tamże, s. 8-9.

Ubiór żołnierzy wychodzących do służby był uwarunkowany rodzajem wykonywanych zadań, miejscem i czasem pełnienia służby, a także warunkami atmosferycznymi.

Przed odprawą do służby DOS oprócz legitymacji specjalnej w zależności od potrzeb mógł dodatkowo elementom niemundurowym wydać:

- inne dokumenty
- odpowiednie rekwizyty,
- pieniądze w ilości niezbędnej do wykonania zadania.

Wyjście i powrót elementów niemundurowych z pododdziału odbywał się pod nadzorem DOS boczną bramą. W przypadku braku takich warunków powinno się to odbywać się na zasadach przyjmowania interesantów cywilnych.

Podczas wykonywania zadań w terenie elementy służby „N” miały z uwagą obserwować zachowanie osób znajdujących się w wyznaczonym do zabezpieczenia odcinka i w miarę możliwości podsłuchiwać prowadzone rozmowy, zapamiętywać, z kim podejrzane osoby się kontaktowały, zapamiętywać lub też odnotowywać w notatniku dcy elementu rysopisy podejrzanych osób oraz dokąd się one udały.

W przypadku konieczności wylegitymowania lub zatrzymania podejrzanej osoby element służby „N” w sposób ustalony w rozkazie na ochronę granicy wzywał do wykonania tych czynności element służby mundurowej lub funkcjonariuszy MO.

W sytuacjach wymagających natychmiastowego działania (usiłowanie npg, dokonanie przemytu, kradzież mienia, ujęcie osoby posiadającej przedmioty pochodzące z przemytu, niszczenie znaków lub urządzeń granicznych, niedopuszczenie do sabotażu itp.), gdy nie było możliwości wezwania służby mundurowej lub funkcjonariuszy MO, element miał prawo i obowiązek wystąpić do zatrzymania tych osób przy użyciu broni na zasadach określonych w *Regulaminie Służby Granicznej* cz. I.

Elementy służby „N” mogły zejść względnie zboczyć z wyznaczonej trasy lub miejsca pełnienia służby w przypadkach określonych *RSG* cz. I. Ponadto mogły one zboczyć z wyznaczonej trasy lub opuścić miejsce pełnienia służby w przypadku: konieczności prowadzenia obserwacji za osobą podejrzaną, powiadomienia służby mundurowej lub strażnicy o pojawieniu się osób podejrzanych czy też rozpoznania elementu przez osobę obserwowaną. O zboczeniu z wyznaczonej trasy lub opuszczeniu miejsca pełnienia służby dca elementu składał meldunek DOS i postępował zgodnie z jego poleceniami.

Bezpośrednie kontaktowanie się elementów służby niemundurowej z elementami służby mundurowej mogło się odbywać jedynie w terenie zapewniającym maskowanie przed otoczeniem lub w przypadkach niecierpiących zwłoki, zaś wzajemne przekazywanie spostrzeżeń, rozpoznawanie się, wzywanie pomocy itp. w sposób ustalony podczas odprawy służby i niezwracający uwagi osób postronnych.

Elementy służby „N” były zwolnione z obowiązku oddawania honorów, przyjmowania postawy zasadniczej i meldowania się przełożonym w czasie służby. Na żądanie przełożonych żołnierze tej służby przedstawiali spostrzeżenia, sytuację w sposób nieprzykuwający uwagi otoczenia.

Wszystkim osobom zwracającym się do żołnierzy pełniących służbę niemundurową z pytaniami należało grzecznie i taktownie odpowiedzieć i służyć wyjaśnie-

niami. Odpowiedzi na pytania dotyczące żołnierzy WOP winny być ogólnikowe i nie dające żadnych pozorów, że element wykonuje zadania w ochronie granicy, natomiast wyjaśnienia dotyczące obowiązujących przepisów na pograniczu i w portach udzielane w sposób rzetelny, rozwiewający wszelkie wątpliwości. W takich sytuacjach żołnierze służby „N” występowali w roli świadomych mieszkańców strefy nadgranicznej, pracowników portowych, turystów itp. w zależności od sytuacji.

Podczas prowadzenia rozmów z przygodnie spotkanymi osobami (nawet wówczas, gdy wydawały się podejrzone) pod żadnym pozorem nie wolno było stosować prowokacji w celu dokonywania przestępstw. Nie zezwalano również żołnierzom tej służby na przyjmowanie poczęstunków i wchodzenie do lokali rozrywkowych bez wyraźnej potrzeby lub rozkazu przełożonych.

Współdziałanie elementu służby „N” organizował dca elementu na ogólnie obowiązujących zasadach. Natomiast współdziałanie służby „N” i mundurowej oraz ze strażnicą organizował dca strażnicy, ustalając w szczególności:

- wspólne znaki rozpoznawcze,
- które elementy i komu udzielają pomocy,
- sposób wzajemnego przekazywania spostrzeżeń przez oba rodzaje elementów,
- zasady skrytego meldowania spostrzeżeń i sytuacji do strażnicy WOP,
- zasady wykorzystywania cywilnych aparatów telefonicznych.

Ponadto dca strażnicy WOP był zobowiązany uzgodnić z terenowymi jednostkami MO zasady współdziałania pomiędzy elementami służby niemundurowej WOP a patrolami MO.

Kontrole elementów służby „N” planował dca strażnicy na ogólnych zasadach podczas codziennego opracowywania dobowego planu służby. Prowadzono je metodą obserwacji bez styczności z elementami służby. Bezpośrednie kontrole zezwalano przeprowadzać tylko w wyjątkowych i uzasadnionych przypadkach w sposób niezwracający uwagi otoczenia²³.

W okresie letnim w rejonach turystyczno-wczasowych organizowano pełnienie służby „N” na biwakach. Pod pojęciem „element służby niemundurowej na biwaku” rozumiano pełnienie służby w określonym rejonie, nieprzerwanie przez kilka dni z rzędu, przy jednoczesnym organizowaniu w miejscu pełnienia służby wypoczynku i wyżywienia.

Służbę „N” na biwaku organizował dca strażnicy. Do jego obowiązków w tym zakresie należało:

- okresowe prowadzenie rekonesansów rejonów uczęszczanych przez turystów w celu wyboru miejsc biwakowania. Miejsce to musiało zapewniać dobre warunki maskowania (o ile biwak nie był organizowany na polu namiotowym) i możliwie daleki wgląd na szlaki turystyczne przebiegające wzdłuż granicy państwowej;
- przeszkolenie dr „N” w zakresie pełnienia służby na biwakach;
- ustalenie sposobu pełnienia służby w danym rejonie oraz współdziałania pomiędzy elementami a strażnicą;

²³ Tamże, s. 10-11.

- organizacja kontroli pełnienia służby elementów służby niemundurowej na biwakach;
- osobiste dokonywanie odprawy elementów służby wychodzących do pełnienia służby na biwakach.

Podczas odprawy dca strażnicy określał m.in.:

- rejon i czas rozwinięcia i zwinięcia biwaku,
- sposób pełnienia służby,
- sposób postępowania w przypadku zatrzymania osób,
- postępowanie elementu służby w wypadku nagłej zmiany warunków atmosferycznych,
- sposób i czas meldowania spostrzeżeń i sytuacji przy wykorzystaniu radiotelefonu oraz sposób utrzymywania łączności ze strażnicą w przypadku zaistnienia przerwy w łączności radiowej.

Element niemundurowy pełniący służbę na biwaku musiał składać się co najmniej z trzech żołnierzy. Byli oni dodatkowo wyposażeni w następujący sprzęt:

- namiot turystyczny,
- śpiwory,
- materace turystyczne,
- pojemnik żywnościowy,
- maselniczkę turystyczną,
- menażkę turystyczną,
- kuchenkę turystyczną wraz z paliwem,
- kubek plastikowy,
- pojemnik plastikowy na wodę.

Ponadto w zależności od warunków lokalnych, potrzeb i rodzaju wykonywanych zadań elementy te można było wyposażać w noktowizor, sprzęt ratownictwa górskiego, sprzęt wędkarski itp.

Czas trwania służby na biwaku nie powinien przekraczać trzech dób. W uzasadnionych przypadkach dca batalionu (BWOP) mógł wydłużyć czas pełnienia służby do jej odwołania. Czas ten liczył się od chwili wyjścia elementu ze strażnicy do czasu powrotu ze służby. Okres odpoczynku na biwaku również zaliczano do czasu pełnienia służby²⁴.

Po powrocie z trzydniowej służby odpoczynek i szkolenie żołnierzy elementu organizowano następująco:

1. dzień – czas przeznaczano na odpoczynek i konserwację sprzętu oraz odzieży,
2. dzień – na zrealizowanie zaległego i bieżącego programu szkolenia,
3. dzień – na dalszy odpoczynek i przygotowanie sprzętu i wyposażenia do służby.

Do składu elementu wyznaczano żołnierzy z tej samej dr. Jeśli w strażnicy funkcjonowały dwie lub więcej dr niemundurowe, służbę organizowano drużynami na zmianę, tzn. kiedy jedna dr pełniła służbę na granicy, druga szkoliła się i odpoczywała.

²⁴ Tamże, s. 12-13.

Za organizację pełnienia służby na biwaku, odpoczynek i przygotowanie na czas posiłku odpowiadał dca elementu. Do jego obowiązków w tym zakresie należało m.in.:

- odpowiedni dobór miejsca na rozwinięcie biwaku,
- ustalenie kolejności pełnienia służby, dyżuru w miejscu biwakowania i odpoczynku,
- wykonanie zadania zgodnie z otrzymanym rozkazem i czuwanie nad właściwym poziomem pełnienia służby przez podwładnych,
- zatarcie śladów przy zwijaniu obozowiska,
- złożenie meldunku DOS z przebiegu służby.

W przypadku gdy z dr służby „N” organizowano sieć biwaków, dca dr powinien stale przebywać w rejonie pełnienia służby swojej dr i sprawować nadzór nad tokiem pełnienia służby poszczególnych elementów, zaś podczas nocy przebywać przy jednym z elementów na najbardziej zagrożonym kierunku. Przejście dcy dr do innych elementów powinno się odbywać w porze dziennej²⁵.

Organizacja szkolenia żołnierzy służby niemundurowej

Szkolenie żołnierzy – kandydatów do pełnienia tej służby organizowały sztaby brygad WOP dwa razy w roku na trzytygodniowych kursach po zakończeniu szkolenia podstawowego.

Realizacja programu szkolenia kursowego miała na celu wszechstronne przygotowanie żołnierzy-kandydatów do pełnienia służby granicznej służby niemundurowej, a w szczególności:

- opanowanie znajomości obowiązujących dokumentów i zasad pełnienia służby „N”,
- opanowanie umiejętności ostrożnego obchodzenia się i posługiwania bronią krótką (P-64),
- podniesienie kondycji fizycznej oraz umiejętności praktycznego stosowania chwytów samoobrony.

W organizacji zajęć nakazano wszechstronnie wykorzystywać posiadaną bazę szkoleniową w jednostkach. Zajęcia mieli prowadzić wyznaczeni przez dcę BWOP, odpowiednio przygotowani, oficerowie, w tym również oficerowie Zwiadu WOP.

Szkolenie kursowe kończyło się egzaminem przed komisją kwalifikacyjną, od wyników którego uzależniano dopuszczenie do pełnienia służby „N”.

W czasie wolnym zalecano organizować uczestnikom kursu wycieczki, szczególnie w rejonu turystyczne, dążąc do lepszej znajomości odcinka BWOP i jego specyfiki.

Szkolenie doskonalące organizowali dcy pododdziałów granicznych i prowadzili je osobiście lub przy udziale oficerów Zwiadu. Tematykę szkolenia ustalał dca pododdziału w zależności od potrzeb, dążąc do wyeliminowania najczęściej popełnianych niedociągnięć w służbie granicznej oraz braków w wiedzy żołnierzy. Tematyka

²⁵ Tamże, s. 13-14.

szkolenia musiała być zatwierdzona przez ducę batalionu granicznego (portowego, odwodowego) po wcześniejszym jej skonsultowaniu z wydziałem operacyjnym BWOP. W uzasadnionych sytuacjach szkolenie specjalistyczne mogło być prowadzone w ubraniach cywilnych²⁶.

* * *

Oceniając wprowadzenie służby niemundurowej przez jednostki WOP w końcu lat 50. XX w. dla zwiększenia skuteczności ochrony granicy, należy uznać, iż była to wcześniej niespotykana forma realizacji zadań przez żołnierzy tej formacji. Podjęcie tego wyzwania zmuszało do odpowiedniej selekcji żołnierzy zsw, ich specjalistycznego wykształcenia i właściwego wyposażenia, co nie było sprawą łatwą. Jej zastosowanie w ochronie granicy spowodowało rozszerzenie możliwości zatrzymywania ówczesnych naruszcycieli granicy państwowej PRL. Jednocześnie stanowiło to pewne zaskoczenie dla środowisk przestępczych operujących przy granicy.

Załącznik nr 1

Ramowy program szkolenia kursowego żołnierzy służby niemundurowej WOP w połowie lat 80. XX w.

Lp.	Przedmiot szkolenia	Liczba godzin	Odsetek godzin szkolenia
1	Szkolenie specjalistyczne	72	58,5
2	Wychowanie fizyczne	18	14,6
3	Szkolenie strzeleckie	12	9,8
4	Szkolenie polityczne	12	9,8
5	Godziny dyspozycyjne	3	2,4
6	Egzaminy	6	4,9
Ogółem godzin szkolenia		123	100,0

Źródło: ASG w Szczecinie, Akta CSWOP w Kętrzynie, sygn. nr 2722, t. 743, Wytyczne szefa sztabu w sprawie organizacji szkolenia żołnierzy służby niemundurowej (zał. do zarządzenia nr 042 z 17 maja 1985 r.), s. 2

Załącznik nr 2

Wyposażenie drużyn służby niemundurowej WOP w połowie lat 80. XX w.

Zasadnicze wyposażenie służbowe żołnierzy drużyn niemundurowych stanowią:

- legitymacja specjalna,
- komplet ubrań cywilnych – zgodnie z tabelą należności,

²⁶ Tamże, Wytyczne szefa Sztabu w sprawie organizacji szkolenia żołnierzy służby niemundurowej (zał. do zarządzenia nr 042 z 17 maja 1985 r.), s. 15-16.

- pistolet wz. P-64,
- futerał typu specjalnego,
- futerał normalny,
- opatrunek osobisty,
- notes kieszonkowy i ołówek,
- latarka elektryczna,
- rekwizyty (np. sprzęt wędkarski, okulary, parasolki, torby turystyczne itp.).

Ponadto w zależności od lokalnych warunków (np. terenowych i rodzaju wykonywanych zadań oraz pory roku) elementy służby „N” mogły być wyposażone w:

- mapę turystyczną danego rejonu,
- kompas,
- lornetkę,
- mikrofon,
- radiotelefon,
- sprzęt turystyczno-biwakowy,
- sprzęt narciarski,
- sprzęt taternicki.

Źródło: ASG w Szczecinie, Akta CSWOP w Kętrzynie, sygn. nr 2722, t. 743, Wytyczne w sprawie organizacji i pełnienia służby niemundurowej w ochronie granicy państwowej (zał. nr 1 do zarządzenia nr 041 z 17 maja 1985 r.), s. 4

Bibliografia

Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie

- Akta CSWOP w Kętrzynie, sygn. nr 2722, t. 743
- Akta DWOP, sygn. nr 1606, t. 41 i 42
- Akta DWOP, sygn. nr 1608, t. 4 i 9
- Akta DWOP, sygn. nr 1839, t. 2
- Akta KBWOP, sygn. nr 1627, t. 140
- Akta KBWOP, sygn. nr 1628, t. 55
- Akta KBWOP, sygn. nr 2961, t. 3

Summary

Non-uniformed services of the border guard in the years of 1958-1991. A higher rank of line service or a substitute of reconnaissance service?

The Border Guard Troops (WOP) were established on 13 September 1945. They underwent numerous transformations by the 15 May 1991. The system of the state borders security underwent many changes as well. In the mid 50^s of the 20th century non-uniformed

border services were implemented in the system of state border security of the Polish Peoples' Republic. Its characteristic feature was that the soldiers of basic military service worked in civilian clothes.

The article presents the history of origins and the developments in the organization of the services in selected units of this formation. It also describes its role in the system of state security, organization and the training process of the soldiers for the services, forms and methods of performing duties, subjects taught, military equipment and examples of operations.